

**BO‘LAJAK TARIX FANI O‘QITUVCHILARIDA TARIXIY MANBALAR BILAN
ISHLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK VA
PEDAGOGIK ASOSLARI**

Vaxobov Dostan Abdumannop o‘g‘li

University of Business and Science Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Email. dostonbekvohobov511@gmail.com

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarida tarixiy manbalar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning didaktik va pedagogik asoslari yoritilgan. Shuningdek, mazkur prinsiplarni shakllantirishda zaruriylik, yetarlilik va tekshiriluvchanlik talablari asos qilib olingan. Tadqiqot natijalari tarixiy manbalar bilan ishlashni tizimli tashkil etish bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining tahliliy kompetensiyasini shakllantirish uchun muhim didaktik asos bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tarixiy manba, bo‘lajak tarix fani o‘qituvchisi, didaktik prinsiplar, pedagogik shart-sharoit, tahliliy kompetensiya, manba tahlili, tarixiylik, kontekstuallik, ko‘p manbalilik, refleksivlik.

Oldingi faslda tarixiy manbalar asosida tahliliy fikrlashni rivojlantirish usullari tizimi ishlab chiqildi. Biroq usullarning o‘zi, qanchalik puxta tanlanmasin, kutilgan natijani kafolatlamaydi: ular qo‘llaniladigan didaktik doira belgilanmasa, usul mexanik protseduraga aylanadi. Mazkur faslning vazifasi — usullar tizimi tayanadigan didaktik prinsiplarni asoslash, ularning har birini ta‘minlash mexanizmini ochib berish hamda prinsiplarni amalda ro‘yobga chiqarish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni belgilashdan iborat.

Birinchi bobda ushbu prinsiplar nazariy darajada nomlangan va qisqacha izohlangan edi. Mazkur faslda ular amaliy darajada — har biri uchun ta'minlash mexanizmi, buzilish belgilari, nazorat ko'rsatkichi va tipik metodik xatolar bilan birgalikda — to'liq ochib beriladi.

Didaktikada o'qitish prinsipi ta'lim jarayonini tashkil etishga qo'yiladigan boshlang'ich qoida sifatida ta'riflanadi. Prinsiplarning o'ziga xosligi shundaki, ular metodlardan farqli o'laroq, tanlanmaydi — ular ta'lim jarayonining barcha bo'g'inlarida bir vaqtda amal qiladi. I.Ya. Lerner ta'kidlaganidek, prinsip metodni belgilaydi, aksincha emas¹.

Tarix o'qitish metodikasida umumdidaktik prinsiplar fanning o'ziga xosligi bilan to'ldirilgan: A.A. Vagin va P.V. Gora ilmiylik va ko'rgazmalilik prinsiplarini tarix materialiga tatbiqan aniqlashtirgan²³, N.G. Dayri o'quvchining bilish faolligi prinsipini asoslagan⁴, M.T. Studenikin hamda Ye.Ye. Vyazemskiy va O.Yu. Strelovalar esa ularni zamonaviy sharoitga moslashtirganlar⁵⁶.

Biroq mavjud tizimlarda manba bilan ishlashning o'ziga xosligidan kelib chiqadigan prinsiplar alohida ajratilmagan. Ayni paytda tarixiy manba bilan ishlash uchta xususiyatga ega bo'lib, ular maxsus prinsiplarni taqozo etadi: manba muqarrar ravishda subyektiv (bu tarixiylik va kontekstuallikni talab qiladi); bitta manba yetarli emas (bu ko'p manbalilikni talab qiladi); tahlil natijasi ehtimoliy xarakterga ega (bu refleksivlikni talab qiladi).

¹ Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика, 1981. — 185 с.

² Вагин А. А. Методика преподавания истории в средней школе: Учение о методах. Теория урока. — М.: Просвещение, 1968. — 431 с.

³ Гора П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе. — М.: Просвещение, 1988. — 207 с.

⁴ Дайри Н. Г. Обучение истории в старших классах средней школы: Познавательная активность учащихся и эффективность обучения. — М.: Просвещение, 1966.

⁵ Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе. — М.: ВЛАДОС, 2000. — 240 с.

⁶ Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Теория и методика преподавания истории: Учебник для студентов вузов. — М.: ВЛАДОС, 2003. — 383 с.

Mualliflik pozitsiyasiga ko'ra, tarixiy manbalar bilan ishlashning didaktik prinsiplari tizimi ikki qatlamdan iborat: umumdidaktik asosga ega prinsiplar (ilmiylik va manbaning autentikligi; tizimlilik va izchillik; faollik va subyektivlik; individual-differensial yondashuv) hamda manba bilan ishlashga xos prinsiplar (tarixiylik va kontekstuallik; ko'p manbalilik; refleksivlik). Ular ierarxik emas, o'zaro to'ldiruvchi munosabatda bo'lib, birgalikda tahliliy kompetensiyaning shakllanish doirasini belgilaydi.

Prinsiplar tizimini shakllantirishda uchta talab asos qilib olindi. **Zaruriylik talabi** — tizimga faqat shunday qoidalar kiritiladiki, ularsiz tahliliy kompetensiya shakllanmaydi; qulaylik yoki samaradorlikni oshiruvchi, ammo hal qiluvchi bo'lmagan qoidalar prinsip emas, metodik tavsiya maqomida qoladi. **Yetarlilik talabi** — prinsiplar birgalikda kompetensiyaning barcha to'rt komponentini qamrab olishi lozim; agar biror komponent prinsip bilan ta'minlanmasa, u tasodifiy shakllanadi. **Tekshiriluvchanlik talabi** — har bir prinsip uchun uning amalda ro'yobga chiqqanini aniqlash mumkin bo'lgan kuzatiladigan ko'rsatkich belgilanishi kerak. Aynan uchinchi talab prinsipni deklarativ qoidadan ishchi vositaga aylantiradi; ilmiy adabiyotlarda prinsiplar ko'pincha sanab o'tiladi, ammo ularning bajarilishini tekshirish mexanizmi berilmaydi⁷.

Xulosa qilib aytganda, tarixiy manbalar asosida tahliliy fikrlashni rivojlantirish samaradorligi faqat metodlar majmuasiga emas, balki ularni tartibga soluvchi didaktik prinsiplar tizimiga ham bog'liq. Mazkur prinsiplar umumdidaktik va manba bilan ishlashga xos maxsus prinsiplarning o'zaro uyg'unligi asosida shakllantirildi. Ularning har biri tahliliy kompetensiyaning muayyan jihatini ta'minlash bilan birga, boshqa prinsiplar bilan uzviy aloqada amal qiladi. Tarixiylik va kontekstuallik manbaning mazmunini davr va sharoit bilan bog'lashni, ko'p manbalilik turli nuqtayi nazarlarni qiyoslashni, refleksivlik esa olingan xulosalarning asoslanganlik darajasini anglashni ta'minlaydi. Ilmiylik, tizimlilik, faollik va individual-differensial yondashuv esa mazkur jarayonning pedagogik barqarorligini belgilaydi. Shu jihatdan prinsiplar tizimi metodlarning mexanik

⁷ Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 185 с.

qo'llanishining oldini olib, ularni maqsadga yo'naltirilgan pedagogik jarayonga aylantiradi. Belgilangan zaruriylik, yetarlilik va tekshiriluvchanlik talablari esa ushbu tizimning nazariy va amaliy yaxlitligini ta'minlaydi. Natijada tarixiy manba bilan ishlash o'quvchining tayyor bilimni o'zlashtirish jarayonidan dalillarni mustaqil tahlil qilish, baholash va asoslangan xulosa chiqarish faoliyatiga transformatsiyalanadi. Mazkur didaktik asoslar keyingi bosqichda ularni amaliyotga tatbiq etishning pedagogik shart-sharoitlarini belgilash uchun metodologik zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 185 с.
2. Вагин А. А. Методика преподавания истории в средней школе: Учение о методах. Теория урока. – М.: Просвещение, 1968. – 431 с.
3. Гора П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе. – М.: Просвещение, 1988. – 207 с.
4. Дайри Н. Г. Обучение истории в старших классах средней школы: Познавательная активность учащихся и эффективность обучения. – М.: Просвещение, 1966.
5. Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
6. Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Теория и методика преподавания истории: Учебник для студентов вузов. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 383 с.